

EUGENIJUS ŽMUIDA

Rimvydas Šilbajoris – slavistikos profesorius

Anotacija: Straipsnio objektas – Rimvydo Šilbajorio slavistinė veikla; tikslas – supažindinti su mažiau Lietuvoje pažįstamu šio tyrinėtojo interesų spektru – rusų literatūra. Pristatoma Šilbajorio mokslinė karjera, interesų akiratis, patirtos įtakos, svarbiausi darbai (straipsniai, monografijos), nagrinėjantys rusų literatūrą, pateikiami jo aptartų tekstų analizės pavyzdžiai.

Raktažodžiai: Rimvydas Šilbajoris, literatūros kritika, slavistika, rusų formalizmas, Naujoji kritika.

Rimvydas Šilbajoris (1926–2005) buvo ryškiausias išeivijos kritikas, universalus bei originalus lietuvių literatūros vertintojas. Mažiau žinoma, jog „duoną“ pragyvenimui jis užsidirbo kaip rusų literatūros specialistas. Tiesa, jo kelias į rusų literatūrą irgi turi savo „istoriją“: 1947–1949 m. Vokietijoje, turėdamas karo pabėgėlio statusą, Johano Gutenbergo universitete Maince jis studijavo ne rusų, bet anglų ir prancūzų filologiją, dėstomą vokiečių kalba. Persikėlęs į Ameriką studijas tęsė jau anglų kalba – Antiocho koledže (Yellow Springs, Ohajo valstija) gavo bakalauro laipsnį. Kolumbijos universitete Klyvlende 1955 m. tapo magistru. Tačiau jautė, kad anglų ir prancūzų srityse pranašu Amerikoje nebus, todėl persikvalifikavo: ėmė studijuoti ir gavo slavistikos specialisto diplomą, iš pradžių sertifikatą, o po apgintos disertacijos 1962 m. – filologijos daktaro (Ph. D.) laipsnį. Be rusų, vokiečių ir anglų kalbų gerai mokėdamas dar ir latvių, lenkų bei čekų kalbas, Šilbajoris dėstė ne tik rusų literatūrą, bet ir kitų Vidurio bei Rytų Europos šalių literatūras, tapo savotišku šio regiono kultūros atstovu Amerikoje, ne tik dėstydamas, bet ir spaudoje nušviesdamas šių literatūrų gyvąjį procesą bei problemas. Ilgiausiai jis dirbo Ohajo Universitete (1967–1991), turėdamas asocijuoto profesoriaus laipsnį.

Rusų literatūrą Šilbajoris, be abejo, pažino geriausiai, aprėpė ją visą – nuo pirmųjų rašto pavyzdžių iki pat XX a. pabaigos. Daktaro disertacija kaip tik ir buvo apie rusų literatūros ištakas – nagrinėjo XVIII a. poetų Vasilijaus K. Tred-

jakovskio (1703–1769), Michailo V. Lomonosovo (1711–1765) ir Antiocho D. Kantemiro (1708–1744) eilėdaros sistemas (1968 m. studija pasirodė atskira knyga anglų kalba).

Aktyviai dalyvaudamas lietuvių išėivių ir Amerikos akademinėje spaudoje, būdamas daugelio žurnalų redakcijų narys, ne kartą vadovaudamas tarptautinėms slavistikos konferencijoms bei draugijoms, profesorius Šilbajoris visą gyvenimą publikavo analitinius straipsnius bei apžvalgas, o rimtas knygos apimties studijas parašyti laiko turėjo tik baigęs akademinę karjerą.

Kalbėdami apie Šilbajorį kaip slavistą (šio straipsnio tikslas toks ir bus), sustosime prie svarbiausių, pačiam profesoriui labiausiai rūpėjusių dalykų.

Aptarti slavistikos sritį yra paranku, nes pirmiausia norisi paminėti, jog Šilbajorį kaip mokslininką brandino dvi literatūrologijos srovės – rusų formalistų mokykla ir anglų-amerikiečių Naujoji kritika, tarp savęs turinčios susilietimo taškų. Rusų formalistai pirmieji kėlė tikslą disciplinuoti kalbėjimą apie literatūrą ir į literatūros kūrinį žiūrėti kaip savarankišką, pagal savus dėsnius funkcionuojančią visumą, atsiriboti nuo pašalinių komentarų, t.y. aptarti kūrinį be filosofijos, psichologijos, istorijos ar socialinių mokslų pagalbos. Maskvos centras (Romanas Jakobsonas ir kiti) literatūrą apskritai linko traktuoti kaip specifiškai organizuotą kalbą. Peterburgo mokslininkų grupė (OPOJAZ), kurios pozicija buvo patrauklesnė Šilbajoriui, į literatūros kūrinį žiūrėjo kaip į unikalų meną, nepriklausomą nuo kalbos, kaip ir nuo kitų dalykų. Abi mokyklos siekė sukurti savarankišką ir precizišką literatūros mokslą, įvedė daug naujų terminų, pasiūlė originalius metodus bei analizės procedūras, pateikė klasikinių veikalų nagrinėjimo pavyzdžių. Meno kūrinys – ne realybės atspindys, bet unikali estetinė vienovė, funkcionuojanti pagal savus vidinius dėsnius. Svarbiausias dalykas, kurį Šilbajoris perėmė iš rusų formalistų, buvo susitelkimas į vidinį teksto organizavimą kaip literatūros kūrinio esmę. Rusų formalistų mokyklos ir jų išskeltos idėjos visą gyvenimą Šilbajoriui buvo miela dėstyimo disciplina.

Naujosios kritikos esminis postulatas buvo mintis, jog literatūra sukuria unikalų pasaulio pažinimo būdą, neprieinamą mokslams.

Prieš aptardami stambiausias su slavistikos sritimi susijusias publikacijas, dar pastebėsime, kad profesorius Šilbajoris puikiai išmanė tiek poeziją, tiek prozą. Ypač mėgo rusų poezijos „Sidabro amžių“ ir prozos „Aukso amžių“. Didžiausias dėmesys teko geriausiems meistrams – Levui Tolstojui bei Fiodorui Dostojevskiui. „Nėra nė vieno angliškai rašiusio romanisto, kuris prilygtų Tolstojui

gyvenimo pažinimu, nė vieno angliškai rašiusio romanisto, kuris prilygtų Dostojevskiu žmogaus sielos pažinimu“; – Georgas Staineris cituoja Edwardą Morganą Forsterį, pradėdamas savo knygą, kurios pavadinime klausimas: „Tolstojus ar Dostojevskis?“¹ (1960). Tokia dilema, nesunku atspėti, išskyla kiekvienam, prisilietusiam prie šių dviejų orbitų – kurios traukai paklusti? Šilbajoris pakankamai pabuvojo abiejose, vis dėlto galime sakyti, jog pasirinko Levą Tolstojų (kartą paklaustas dėl šio pasirinkimo, profesorius sakė, jog Dostojevskis per daug leidžiasi į smulkmenas, yra pernelyg jausmingas). Dostojevskis liko antras autorius, kuriam skirta daug dėmesio, nors formaliosios analizės metodui jis netgi palankesnis – Dostojevskio romanuose labai ryški vietos, laiko, veiksmo vienvė, kriminalinės dramos siužetas siūlyte siūlo struktūrinių atitikmenų paieškas.

Plačiame straipsnyje (deja, neišaugusiam į planuotą knygą) „Struktūriniai pakartojimai Dostojevskio romane *Nusikaltimas ir bausmė*“² Šilbajoris išryškino išcentriniais ratais besisukantį mechanizmą, kuris eilinių kriminalinių įvykių išplėtoja iki globalių metafizinių parametrų. Romano protagonisto Rodiono Roskolnikovo aktą sudaro keletas etapų – savęs izoliavimas vienvėje; teorinis, t.y. sąmoningas, pasiruošimas nužudymui ir čia pat jį atsveriantis sąmonės atsakas, pasireiškęs simbolišku sapnu; naujų veikėjų ir faktų įvedimas, patvirtinantis spėjimus ar suteikiantis postūmį veiksmui; veiksmo repeticija ir pats veiksmas; pagaliau – dvasinė mirtis ir prisikėlimas. Toks Roskolnikovo nusikaltimo ir jį sudarančių funkcijų ciklas romane pasikartoja, Šilbajorio pastebėjimu, net šešis kartus. Nors keičiasi plotmės ir veikėjai, bet struktūrinės dalys, tiesa, kartais susikeisdamos vietomis, išlieka, apšviesdamos tą pačią problemą iš kelių išeities taškų ir versdamos ją daugiasluoksne, daugiaprasme, gilia, komplikuota, o ne siaurai asmeniška, kokia ji būtų nesikartodama – tokiu atveju romanai netektų savo gelmės ir universalumo. Šilbajorio intencijos išryškinti mechanizmą, žinoma, nėra savitiksles. Jos kūrinio idėją ne tiesmukai išsako, bet perteikia taip, kaip ji romane ryškėja – palaipsniui, brėsdama keletu etapų, būdama „gyva“, turinti kūną ir kraują, veikianti žmonių protą bei širdį, priverčianti pažinti save bei pasaulį, išbudinanti sąžinės balsą. Pasikartojimai ir atitikmenys geriausiu būdu išaiškina Dostojevskio romane perteiktą paradoksalią (tokia ji ir yra gyvenime) tiesą, kad žmogus kartu yra ir budelis, ir auka, puolusysis ir šventasis.

1 George Steiner, *Tolstoy or Dostoevsky: an Essay in the Old Criticism*, Yale University Press, 1996, p. 5.

2 *Aidai*, 1972, Nr. 6 ir 7.

Levo Tolstojaus kūrybinį palikimą Šilbajoris aptaria dviejose solidžiose knygose. Pirmoji, pasirodžiusi 1991 m., vadinasi *Tolstojaus estetika ir kūryba (Tolstoy's Aesthetics and His Art)*. Knygos pradžioje nušviečiama estetinės minties padėtis Rusijoje nuo ištakų iki XX amžiaus. Tuo metu estetika čia neturėjo savarankiškos disciplinos statuso. Tolstojaus studija *Kas yra menas? (1898)* buvo pirmoji išsami ir, kas svarbiausia, savarankiška teorija, iš esmės radikaliai priešpriešinta Europos estetikos tradicijai. Greičiausiai dėl to ji sulaukė pačios neigiamiausios reakcijos. Prie europocentristinių pažiūrų pripratusi mintis buvo šokiruota: grožis mene patrauktas iš dėmesio centro, iš meno sferos pašalinti tokie autoriai kaip Sofoklis, Aischilas, Dante, Torquato Tasso, Johnas Miltonas, Williamas Shakespeare'as, Rafaelis, Michelangelo, Johanas Sebastianas Bachas, Ludwigas van Beethovenas, Richardas Wagneris, Franzas Lisztas, Hectoras Berliozas, Richardas Straussas ir kiti. Į išbraukiamųjų sąrašą Tolstojus įrašo ir save. Visus smerkia iš moralinių pozicijų, kaltina nutolimu nuo Dievo. Šiuo estetikos traktatu Tolstojus, kaip atrodo amžininkams, tarytum padalijo save: yra Tolstojus – genialus menininkas ir yra Tolstojus moralistas. Tokia pažiūra iš esmės įsitvirtino ir tebegyvuoja iki šiol. Būtent ši dviprasmiška situacija – profesoriaus Šilbajorio išeities taškas: jis imasi įrodyti priešingą hipotezę – kad ir Tolstojaus menas, ir jo moralinės nuostatos tik matomos kartu nusako ir išaiškina jo, kaip genijaus, visumą ir kad čia nėra jokio prieštaravimo. Estetikos traktatas buvo ne Tolstojaus senatvės impulsas, bet nuosekli pažiūrų plėtotė: jau ankstyvuose dienoraščiuose gausu pastabų – skaitomų knygų komentarų. Ypač produktyvus minties darbas pastebimas periodu, kai jis pats, grafas Tolstojus, organizavo mokyklą valstiečių vaikams ir joje mokytojavo, stebėdamas jauno žmogaus natūralią prigimtį. Dar prieš tai Tolstojus apkeliavo keletą Europos valstybių, norėdamas susipažinti su pedagogikos praktika, sėdėjo pamokose Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje. Tai, ką jis pamatė apsilankęs „pažangiausiose“ mokyklose, jį sukrėtė ir prislėgė. Estetinių pažiūrų branduolys susiformuoja labai anksti – apie 1860-uosius, tik knygos pavidalu, smarkiai papildytas, pasirodo gerokai vėliau.

Protas turi nukreipti savo jėgas į kalbą, tačiau meninė kalba jau yra visiškai ne ta kalba, kuria kalbame. Žiūrėjimas į gamtą pavirsta galvojimimu, kaip tai aprašyti. Raštas, kalba ima primesti mintis, vaizdus – Tolstojus fiksuoja atotrūkį. Tolstojus labai anksti subrandina įžvalgą, kuri vėliau bus pavadinta percepcijos teorija, apie skaitytojo dalyvavimą kuriant meninį vaizdą. Tačiau Tolstojų jaudina kita medalio pusė – skaitytojas įgyja įgūdžių bendrauti su meno kūrinium,

bet šie įgūdžiai visiškai neturi nieko bendra su įgūdžiais, kurių reikia gyvenime; meno tiesa ir gyvenimo tiesa prasilenkia. Bene geriausiai Tolstojus tai perteikia romane *Karas ir taika*, Natašos Rostovos akimis aprašydamas pirmą kartą jos stebimą operos spektaklį: butaforinės dekoracijos, popierinis mėnulis, tvirtos apnuogintos baletų šokėjo kojos ir balsą demonstruojantis dainavimas – visas meno sąlygiškumas ne tik neturi nieko bendra su gyvenimu, bet virsta jo parodija. Opera Tolstojui ryškiausiai iliustruoja meno ir gyvenimo neatitikimą. Kai žinome, kokia svarba aukštosios visuomenės gyvenime teko operai XIX a., suprantamas darosi, viena vertus, Tolstojaus pasipiktinimas meno skleidžiamu „melu“; o antra vertus – operos išjuokimo sukeltas neigiamas rezonansas. Jeigu menui suvokti reikia vis didesnio išsilavinimo, menas tampa jau nebe menas. Tolstojaus pažiūrų „evoliucija“; jeigu čia galima vartoti šį žodį, juda tarytum atbuline kryptimi – prie paprastųjų formų, prie žemės, Dievo, gamtos (visą gyvenimą nešiojės ant kaklo medalioną su Jeano-Jaques'o Russeau atvaizdu, gyvenimo pabaigoje Tolstojus vėl perskaito visus jo raštus ir pareiškia, jog sutinka su kiekviena prancūzų autoriaus eilute, dar daugiau – jam atrodo, kad jis tai parašė). Menas turi būti arti gyvenimo ir padėti žmogui atsakyti į klausimą, kaip gyventi. Šilbajoris pastebi per daugumą Tolstojaus grožinių kūrinių pasikartojančias harmoningo gyvenimo scenas ir svarbiausią idėją įkūnijančius veikėjus: romane *Vaikystė* sukurtas valstiečio Grišos paveikslas atpažįstamas *Kare ir taikoje* Pjero Bezuchovo charakteryje, kai jis pasikeičia išėjęs gyvenimo pamokas (nusiųs aukštuomene, pabuvojęs nelaisvėje) ir supranta, jog Dievas tai ir yra gyvenimas; *Anoje Kareninoje* tas pats veikėjas, tik jo vardas dabar Levinas, galvoja, kad gyvenimas yra mirtis³.

Kita esminė linija, einanti nuo *Sevastopolio apysakų* per vėlesnius kūrinius, yra takoskyra tarp paprastų žmonių, kurie suvokia, jog turi mirti už tėvynę (ir tai jiems yra natūralu), ir karininkų, intelektualų, kuriems karas yra karjeros laiptai ir kurie niekad tokio jausmo nepatiria. 1851 m. dienoraštyje Tolstojus įrašo mintį, kad esama tarytum dviejų literatūrų: žmonės turi savo literatūrą, nuostabią ir neprilygstamą gyvenimo poeziją, bet tai neparašyta literatūra – ji kyla iš pačių žmonių⁴. Tokią gyvenimo poeziją realizuoja Levino (išlavinto aristokrato) ir Kiti pora *Anoje Kareninoje*. Galvodamas, kad išsilavinimas turi didinti

3 Plačiau žr. Rimvydas Šilbajoris, *Tolstoy's Aesthetics and His Art*, Columbus: Slavica Publishers, Inc., 1990, p. 28.

4 *Ibid.*, p. 37.

ir žmogaus dvasingumą, Tolstojus prieina išvadą, jog meno kokybė priklauso ne nuo to, kaip menininkas parašo kūrinį, bet koks jis pats, t.y. menininkas, esti kaip žmogus. Menas neturi atplėšti nuo gyvenimo. Jei menas veikia šia kryptimi, reikia atsakyti meno, o menininkus, kuriančius tokį meną, išbraukti iš meno istorijos. Apibendrinami galime pastebėti, jog Tolstojaus mintys atrodė kaip nesusipratimas, kaip nemotyvuotos „erezijos“ tik dėl to, kad jos buvo išsakytos kiek per anksti ir nefilosofine kalba. Visai netrukus panašų kaltinimą Europos kultūrai būties užmarštimi suformuluos Martinus Heideggeris, ir jo mintys jau nešokiruos, netgi atvirksčiai – bus visuotinai priimtos (beje, George’as Steineris ir Walteris Kaufmannas aptaria Tolstojaus įtaką Heideggeriui⁵).

Nenutrūkstamas galvojimas apie meną jaučiamas visoje Tolstojaus kūryboje. Galima apie jo literatūrą ir jo teorines mintis mąstyti atskirai, tačiau iš tiesų jos sudaro nedalomą vienovę. Kaip „nulinis tekstas“, veikiaš visa, ką jis rašo. Jo grožinis tekstas kartu yra ir meno teorijos tekstas, todėl ir skaitytojas nejučiomis yra įtraukiamas į estetikos apmąstymą.

Antroji Tolstojui skirta Šilbajorio knyga nagrinėja rusų klasiko pagrindinį veikalą – romaną *Karas ir taika* ir vadinasi „*Karas ir taika*“: *Tolstojaus pasaulio veidrodis* (“*War and Peace*”: *Tolstoy’s Mirror of the World*, 1995). Monografija, galima drąsiai teigti, priklauso prie pačių geriausių šio unikalaus kūrinio studijų. Šilbajorio, jautraus niansų fiksuotojo, talentas čia atsiskleidžia visa jėga: paskiros siužeto detalės, veikėjų savybės, daiktai ir vietos, pagaliai pastebėtos ir struktūriškai sugrupuotos, išryškina subtiliai nuaustą metaforų tinklą, nusi-driekiantį virš romano veikėjų, gyvenimo ir istorijos, ir būtent šis metaforų bei sąsajų voratinklis suteikia kūriniumi sąryšingą gyvumą ir to nepertraukiamo srauto įspūdį, gyvenimo tėkmės iliuziją, kurią jaučiame, kuri užburia ir įtraukia į rašytojo sukurtą fikciją.

Kare ir taikoj dažnai du ar keli atskiri įvykiai taip sukomponuoti, jog sukelia sąskambius mūsų sąmonėje. Šie sąskambiai romanui suteikia naują reikšmės lygmenį, atveria nuojautą tam tikrų priežastinių ryšių tarp skirtingų teksto dimensijų ar iš sąskambių gimstančią perspektyvą – ironiją, staigų sarkazmą, netikėtą tam tikros situacijos įžvalgą. Jų visuma sudaro besikertančių nuorodų tinklą ir pasakojimų kompleksą, ir tai vėl byloja apie puikiai suderintą struktūrą. Kai

5 Plačiau žr. George Steiner, *Heideggeris*, Vilnius: Aidai, 1995, p. 133, Walter Kaufmann, „Egzistencializmas ir mirtis“, in: *Kultūros prigimtis*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 412 ir toliau.

keletas detalių, perteiktų taip realistiškai, jog neabejojame jų tikroviškumu, ima tarp savęs sietis, jos romane ir mūsų sąmonėje ima funkcionuoti kaip literatūrinės izotopijos, kuriančios naratyvo potencialumą. Turėtume šiuos sąryšius laikyti „tikrais“, teigia Šilbajoris, tai yra kūrinio kūną formuojančiomis jėgomis.

Keli pavyzdžiai perteiks Šilbajorio nagrinėjimo specifiką ir išvalgas. Septintame skyriuje („Jungtys ir pasikartojimai“) aptariama keletas į akis nekrintančių objektų, kurie vis dėlto nuolatos pasirodo romane, sukurdami specifinį semantikos lauką, bylojantį mums apie veikėjų žmogiškąsias emocijas bei išgyvenimus. Štai gerokai susidėvėjusi kušetė senojo Bolkonskio kabinete, ant kurios jis kartais miega. „Kai Andriejus išvyksta į frontą, kunigaikštis, matyt, šalto sūnaus išvykimo įskaudintas, neranda ramybės ir nuolat keičia miegojimo vietą, niekur neradamas tinkamos. Blogiausia iš visų tų vietų buvo „prastinė sofa kabinete. Ši sofa buvo jam baisi, matyt, dėl tų sunkių minčių, kurias jis permąstė, gulėdamas ant jos“⁶. Šios mintys susijusios ir su irzlia, apmaudžia meile dukrai, kurią įkyriai persekiojo ir kurios atsidavimu piktnaudžiavo. Po ištikto priepuolio ruošiantis susitikimui su artėjančiais prancūzais kunigaikštis („mažutis seneliukas su munduru ir ordinais“) nunešamas į kabinetą ir paguldomas „ant tos sofas, kurios jis taip bijojo pastaruoju metu“⁷. Išsakęs tiek daug neteisingų kaltinimų savo dukrai, kunigaikštis Bolkonskis, suluošintas paralyžiaus, fiziškai nepajėgus sakyti atsiprašymo ir meilės žodžių, kuriuos dabar bando ištarti. Tad šiuo atveju sofa nėra tik objektas, bet greičiau ženklas, daugelio prieštarų, tamsių emocijų koncentracijos vieta, kaip, beje, ir patetiško, neteisingo pykčio bei patetiškos ir bejėgės atgailos. Gabenamas iš Lysyje Gory į Bogučarovą, pusiau paralyžiuotas kunigaikštis vis bando kažką pasakyti, bet nieks nesumoja ką (jo išdidus pyktis buvo toks beatodairiškas, jog niekas nesitiki jį bandant artikuliuoti atsiprašymo žodžius). Kunigaikštytė Marja, stebinti tėvą ir net neįtarianti jį bandant kalbėti apie meilę jai, nevalingai nori jo mirties, kurią sieja su atgimimo naujam gyvenimui viltimi. Be komentarų aišku, jog tuo pat metu ji jaučiasi kalta ir vaikšto su šia kalte kaip su akmeniu širdyje, ypač tada, kai senasis kunigaikštis prieš pat savo mirtį sugeba pasakyti, kad visada ją mylėjo. Nors tai įvyksta ne Lysyje Gory, emocijų, susijusių su sofa, visuma išlieka, tik skirtumas toks, jog dabar, kaip nebūtų ironiška, ta našta atitenka ankstesnei emocijų kaltininkei Marjai.

6 Levas Tolstojus, *Karas ir taika*, iš rusų k. vertė Edvardas Viskanta, t. 3, Vilnius: Vaga, p. 118.

7 *Ibid.*, p. 147.

Todėl, rodos, visai logiška, jog po tėvo laidotuvių Marja guli ant tos sofos, galvodama apie mirties neišvengiamybę ir „apie tą savo sielos niekšingumą, kurio ji nežinojo ir kuris iškilo aikštėn jos tėvo ligos metu“⁸.

Tokių epizodų, kuriuos jungia viena ar kita į akis nekrintanti smulkmena, Tolstojaus romane Šilbajoris suranda labai daug. Jos gali būti pavadintos „likimo ženklais“, kaip juos gyvenime dažniausiai ir vadiname. Štai, pavyzdžiui, Pjeras Bezuchovas pajunta simpatiją guviai mergaičiukei, net neįtardamas, kad ji kada nors taps jo žmona. Kunigaikštytei Marjai Bolkonskajai Žiuli Kuragina gąsdinamai aprašinėja Nikolajų Rostovą, kuris taps jos sutuoktiniu.

Dar įdomesni sistemingi pastebėjimai apie elementus, kurių kiekvienas visiškai nepriklausomas, susijęs su skirtingiausiais personažais ir atskirtas laiko bei erdvės, bet įvykių visumoje funkcionuoja ir bendrai su kitais sudaro struktūriškai reikšmingas tematinės grupes.

Viena tokių jungčių yra susijusi su žmogaus kojomis bei pėdomis. Trečioje knygoje, laukdamas kunigaikščio Vasilijaus ir jo sūnaus Kuragino vizito, kunigaikštis Bolkonskis seniai praradęs nuotaiką, kadangi jaunasis Kuraginas bandysias vesti ir išsivežti jo dukrą. Tichonas, tarnas, sako architektui: „Girdite, kaip vaikšto?... Visu kulnu mina – jau mes žinome...“⁹. Anksčiau supažindintas su Kuraginu, skaitytojas gali net simpatizuoti Bolkonskio pykčiui, tačiau ne jo siaubingai ir gobšiai meilei, kurią jaučia dukrai. Ironiška, kad senis tėvas primena Marjai jos sunkią eiseną; mylinčios, nuolankios ir užguitos dukters žingsniai – visai kaip jos išdidaus ir pikto tėvo, ir galime tik stebėtis, kokie iš tiesų jiedu panašūs.

Kai Vasilijus ir jo sūnus Anatolijus Kuraginas atvyksta pirštis, iš tarnaitės sužino, kad Vasilijus vos ne vos užvelka kojas į viršų, o gražuolis Anatolijus „kaip erelis, žengdamas per tris pakopas, užbėgęs paskui jį“¹⁰. Šiek tiek vėliau jaunasis Kuraginas po klavesinu žaidžia kojomis su Marjos gražuole kambarine, nors abu dedasi pagarbiai klausą Marjos, jiems grojančios savo mėgstamiausią pjesę. Pabrėžiama „kojas“ ir „muziką“, kurių vienas susijęs su „tikrais jausmais“, o kitas su „apgaule“, bet kartu jie sudaro būdingiausią meninę priemonę, kuri perduoda įvairius reikšmės lygmenis daugelyje romano vietų. Pavyzdžiui, matome, kaip Nataša, kenčianti be Andriejaus ir turinti ištvirti išsiskyrimo laiką, kuriam juodu pasmerkė senasis Bolkonskis, randa

8 *Ibid.*, p. 160.

9 *Ibid.*, t. 1, p. 280.

10 *Ibid.*, p. 284.

prasmę keleto muzikinių frazių ir savo žingsnelių žavesy: „Ką čia daug apie tai galvoti, ir taip gera“, – tarė ji sau ir ėmė vaikščioti po salę, žengdama ne papras-tais žingsniais po skambų parketą, bet kas žingsnis mindama nuo kulno ant galų pirštų, ir taip pat džiaugsmingai, kaip ir į savo balso skambesį, įsiklausydama į šį ritmingą kulno taukšeninimą ir batuko smaigalio girgždėjimą¹¹.

Į Natašos žingsnelių atradimą panašus bloga pranašaujantis ženklas yra Andriejaus elgesys Borodino lauke. Rezerve, apšaudomas artilerijos ugnies, „jis vaikščiojo po pievą, vilkdamas kojas, šiurendamas žolę ir žiūrėdamas į savo dulkėtus batus; čia jis žingsniuodavo dideliais žingsniais, stengdamasis pataikyti į pėdas, šienpjovių paliktas pievoje, čia jis, skaičiuodamas savo žingsnius, steng-davosi apskaičiuoti, kiek kartų jis turi nueiti nuo ežios ligi ežios, kad susidarytų varstas“¹². Ši atida Andriejaus eisenai, smulkmeniškai aprašyti, nekuria papildomų jungčių, bet atminty atgaivina operoje sėdinčią ir aukštyn žemyn ant savo tvirtų kojų šokčiojantį Duport'ą stebinčią Natašą, kai ji tame blizgančios apgaulės pasaulyje neatsilaikė nuodingiems greitakajo Kuragino kerams. Žinoma, tai tik poetinis teisingumas, kad vėliau matome Kuraginą, ką tik mūšyje praradusį koją ir klykiantį iš siaubo bei nevilties. Andriejus jo gailisi ir atleidžia, tačiau akcentas pasikartoja: lauko chirurgas netrukus pašalina Andriejaus šlaunikaulį. Ši virtinė grąžina mintis į Smolenską ir Napoleono kampanijos pradžią, kur Andriejus pamato, kaip prekyba užsiiminėjusi moteris sužeidžiama į blauzdą. Taip pat galime prisiminti prieš pat Borodino mūšį trūkčiojančią Napoleono šlaunį. Kojų pabrėžimas nukelia mus ir į medžioklės pramogą, kur Nataša stebėtinai gerai šoka liaudies šokį, ir dar anksčiau – į balių, kur jos tėvas linksmina visus savo mėgstama šokio figūra, taip pat daugelį kitų situacijų, svarbesnių ir mažiau svarbių, bet susijusių su meile ir mirtim, apgaule ir atpildu pagrindinių personažų gyvenimuose¹³.

Kojos, rašo Šilbajoris, yra taiklus objektas, romane virstantis metafora, bet jis neturi literatūrinės tradicijos su nusistovėjusiomis asociacijomis, kurios savai-me sleistų savo reikšmes. Literatūrinę tradiciją turinčius ženklus (pavyzdžiui, „duris“, „žvakes“) pastebėti lengviau. Ypač didelė simbolinė reikšmė Tolstojaus

11 *Ibid.*, t. 2, p. 236.

12 *Ibid.*, t. 3, p. 271.

13 Rimvydas Šilbajoris, *Karas ir taika: Tolstojaus pasaulio veidrodys*, iš anglų k. vertė Eugenijus Žmuida, Kaunas: Valdo leidykla, 2003, p. 71–72.

romane tenka durims – jos ne kartą tampa slenkščiu tarp gyvenimo ir mirties (už durų lieka stovėti senasis Rostovas, kai šeimos draugė Ana Michailovna nueina pranešti jo žmonai apie sūnaus sužeidimą; šalia durų neramus vaikštinėja Andriejus Bolkonskis, kai jo žmona gimdo ir gimdydama miršta; pagaliau romano pabaigoje sužeistą Andriejų Bolkonskį aplanko pati mirtis, įsiverždama pro duris, kurių jis negali sapne nulaikyti).

Čia paminėti keli pavyzdžiai atspindi tik dalelę aspektinės analizės, kurią atlieka Šilbajoris, ne tik sugretindamas giminingus epizodus, bet ir išaiškinamas jų semantinę reikšmę bei tarpusavio ryšius (daug epizodų, pavyzdžiui, siejasi veidrodinio atspindžio principu – parodijuodami vienas kitą). Nė vienas epizodas romane neegzistuoja pats sau, Šilbajoris išaiškina struktūrų modelius, jų funkcionavimo principus bei savitarpio santykį ir iš visų šių sąveikų atsirandančias reikšmes bei bendrą kūrinio idėją, kuri bylotų apie dvi tiesas žmonijos kelyje: racionalią, „mokslinę“; ir diktuojamą paties gyvenimo. Apskritai Tolstojaus romanas yra sudėtingas darinys: čia veikia tikri istoriniai asmenys ir fiktyvūs herojai, vienu metu plėtojama keletas siužetinių linijų, tapomas panoraminis Rusijos istorijos vaizdas ir kartu perteikiama kasdienio gyvenimo tėkmė, be autorinio pasakotojo, naratyvą dažnai perima menamoji kalba, perteikianti herojų mintis, arba abstraktoki samprotavimai apie istorijos pamokas ir gyvenimo tiesas. Tačiau Šilbajorio interpretacijoje visas šis didžiulis įvykių, veikėjų, siužetų ir t.t. konglomeratas išaiškinamas labai lengvai ir stebėtina paprastai – Tolstojaus epas pavirsta vienu puikiai parašytu eilėraščiu, su savitais pasikartojimais, metaforomis, atspindžiais, sąšaukomis bei asociacijomis. Ko gero, galima teigti, jog ši studija apie Tolstojaus *Karą ir taiką* yra geriausias struktūrinio nagrinėjimo pavyzdys, parašytas lietuviu.

Šiuo „gulbės giesmės“ veikalu užbaigdami Šilbajorio, kaip slavisto, temą, dar pastebėsime, kad JAV yra keletas labai stiprių slavistikos centrų, kuriuose dirba daug garsių mokslininkų (nemažai yra kilusių iš Rusijos), leidžiamas ne vienas žurnalas, rengiamos konferencijos, įkurta įvairių asociacijų (Šilbajoris yra buvęs Tolstojaus asociacijos viceprezidentu). Šilbajoris visą laiką aktyviai dalyvavo slavistikos procese, skaitydamas pranešimus konferencijose bei simpoziumuose, publikuodamas straipsnius apie rusų autorius ir rašydamas recenzijas Amerikoje pasirodančioms knygoms apie slavų literatūrą (ypač apie Tolstojų, Pasternaką) ar literatūros teoriją. Dvi straipsnių rinktinės jis yra pats sudaręs (*Skaitymo architektūra: Keletas esė apie rusų literatūros teoriją bei praktiką, 1976; Tolstojus ir*

jo mokytojai: Keletas esė apie *Karą ir taiką*, 1985¹⁴). Kontaktai su rusų literatūros tėvyne Rusija, galima sakyti, buvo epizodiniai – šešiasdešimtųjų pradžioje stažavęsis Maskvoje, Šilbajoris kaip slavistas Tarybų Sąjungoje buvo nežinomas. Tik visai neseniai Tolstojaus draugijos Rusijoje jis buvo pakviestas ir dalyvavo dviejose rašytojui skirtose konferencijose Jasnoje Polianoje: 1998 m. čia perskaitė pranešimą „Tolstojaus estetika ir dekonstrukcinės meno teorijos“ bei 2000 m. „Tolstojus kaip humoristas“¹⁵ (šis pranešimas yra paskelbtas ir lietuviškai).

Šis nedidelis straipsnis tik iš dalies ir gana aprioriškai nušviečia tą platų barą, kurį apėmė Šilbajorio, slavisto, veikla. Galime apibendrinti, kad rusų literatūrologų teorinė mintis, sukūrusi unikalias ir pasaulyje plačiai žinomas savarankiškas mokyklas, padarė didelę įtaką Šilbajoriui kaip mokslininkui. Rusų literatūra, ypač XIX amžiaus, visą gyvenimą domino Šilbajorį, sudarė jo dėstomų disciplinų branduolį, su ja susijusios svarbiausios Šilbajorio publikacijos iš slavistikos. Iš didžiųjų rusų rašytojų pasirinkęs Levą Tolstojų, Šilbajoris parašė dvi monografijas: pirmoje atskleidė rusų genijaus mįslingos estetiškos koncepcijos esmę, o antroje detalčiai nagrinėjo žymiausią jo romaną *Karas ir taika*, pateikdamas originalią, struktūrinius elementus išryškinančią kūrinio interpretaciją. Šilbajorio indėlis į slavistiką yra neabejotinai reikšmingas, Lietuvos literatūrologijai svarbūs jo analizės pavyzdžiai. Manytume, jog ši sritis, kaip ir visas produktyvus ir prasmingas profesoriaus gyvenimas, dar laukia išsamesnių ir platesnių studijų.

14 *The Architecture of Reading: Essays on Russian Literary Theory and Practice*, OSU Slavic Papers, 1976, Nr. 3; *Tolstoy and the Teachers: Essays on War and Peace*, OSU Slavic Papers, 1985, Nr. 6.

15 “Tolstoy’s Aesthetics and Deconstructionist Theories on Art: Conference on Tolstoy and World Literature”, Yasnaya Polyana, Russia, October 2, 1998; “Толстой как юморист: Conference on Tolstoy Studies”, Jasnaja Poliana, August 23–27, 2000.

Rimvydas Šilbajoris as a Professor of Slavistics

S u m m a r y

Rimvydas Šilbajoris (1926–2005) was an outstanding literary critic, a professor of slavistics in Ohio State university. This article seeks to introduce a Lithuanian émigré critic as a specialist of Russian literature and focuses mainly on two of his books, dedicated to Leo Tolstoy and one article about Dostoevsky's novel *Crime and Punishment*. In the latter Šilbajoris explains how a simple crime story becomes a rich and thrilling contemplation of human fate. In the book on Tolstoy's aesthetics (*Tolstoy's Aesthetics and His Art*, 1990) Šilbajoris shows how an original view on art develops from early novels and finds the final form in the theoretical work *What is Art?* (1898), which shocked minds in Russia. The second book deals with Tolstoy's main novel *War and Peace* (*War and Peace: Tolstoy's Mirror of the World*, 1995). In the novel the Lithuanian critic finds a rich network of things, symbols, and events; their consonance and linkups of them create an affluent field of associations, metaphors and parody that demonstrate a lively and beautiful construction of the novel. This study by Šilbajoris is regarded as one of the most classic works in literary criticism on Tolstoy's novel.

Key words: Rimvydas Šilbajoris, literary criticism, slavistics, Russian formalism, New Criticism.
